

nig gecultiveerde landen een autoritaire inslag hebben. Men mag al tevreden zijn als de andere zijde van de democratie — tolerantie van minderheden en van afwijkende meningen — enigszins tot zijn recht komt.

BESPREKINGSARTIKEL KERK EN SAMENLEVING

door L. LAEYENDECKER

J. M. HEUKELS, *Een wijkgemeente in de grote stad.*

Utrecht: Mededelingen van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht, no. 10, 1963, 145 pp.

F. P. JANSON, *Een wijkgemeente in wording.*

Utrecht: Mededelingen van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht, no. 5, 1962, ii + 105 pp.

J. J. BOS, *Tussen kerk en wereld.*

Utrecht: Mededelingen van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht, no. 13, 1963, 126 pp.

H. D. DE LOOR, *De kerk en het moderne platteland.*

's-Gravenhage: Boekencentrum, 1963, 87 pp.

P. SMITS e.a., *De kerk en het nieuwe weekend.*

Assen: Van Gorcum, 1963, 68 pp.

De positie van de kerk in de samenleving, de wijze waarop zij funktioneert, de structuur waarin zij vorm krijgt, is volop in discussie. Bij die discussie wordt vaak uitgegaan van a priori concepties, ontleend aan de theologie, terwijl empirische kennis broodnodig is. Het feitenmateriaal moet echter stap voor stap verzameld worden. Zoals blijkt uit enige van de hierboven genoemde literatuur.

Allereerst drie rapporten. Het eerste: *Een wijkgemeente in de grote stad*, dateert reeds van 1959 doch werd in 1963 in de reeks publikaties van de godsdienstsociologische afdeling van het S.I. opgenomen. Het onderzoek maakte deel uit van een reeks onderzoekingen naar het functioneren van de territoriale wijkindeling in de Nederlands Hervormde Kerk. Mét de nieuwe kerkorde van deze kerk in 1951 werden de wijkgemeenten een feit. De schepping daarvan laat zich uit een oogpunt van efficiëntie verdedigen, maar vaak spelen ook ideologische motieven een rol, zo constateert het rapport. Men wil immers de vereenzaming in de grote stad tegengaan door vorming van primaire groepen op territoriale grondslag. Bij deze idee speelt

de realiteit van het stadsleven minder een rol dan het beeld dat men ervan heeft.

Mej. Heukels vindt dat het niet de bedoeling kan zijn van het onderzoek naar het kerkelijk leven in de grote stad, dit te laten uitlopen op de vraag of elk van de kerkelijke activiteiten voldoet aan het criterium van gemeenschapsvorming. Zij heeft een andere vraagstelling: welke activiteiten doen zich in de wijkgemeente voor, wat is hun functie en onderlinge samenhang; welke gemeenteleden zijn daarbij betrokken en waarom juist deze; wat is de onderlinge binding van deze leden per activiteit en van de activiteiten als geheel. Dat is inderdaad een ruimere en meer juiste vraagstelling, want het afmeten aan het criterium van gemeenschapsvorming veronderstelt dat men het eens is over de gemeenschapsvorming. En nu wordt de term wel veelvuldig gebruikt in kerkelijke kring (en daarbuiten), maar het is erg onduidelijk wat precies de inhoud ervan is en wat men o.a. vanuit theologische overwegingen veronderstelt dat het zou moeten zijn. Wèl is duidelijk dat hier een centraal gesprekspunt ligt voor sociologen en theologen, al staat het niet overal op de agenda.

In het rapport wordt de vraagstelling systematisch beantwoord. De diverse activiteiten (leiders, kerkdiensten, bijbellezing, catechisatie, Zondagsschool, jeugdwerk, Open Deur-werk, de Hervormde Vrouwendienst, Wijkzendingskommissie, Wijkbestuur, Vereniging van Ordekommissarissen, school) worden descriptief behandeld en dit levert een aardig beeld van het reilen en zeilen van een gemeente. Vervolgens een analyse van de medewerkers (beschikbaarheid, leeftijd, beroep, vrije tijd, motieven om mee te doen, onderlinge binding en kontakten) en tenslotte de samenhang van het wijkwerk en de reikwijdte ervan. Het onderzochte aantal medewerkers was 141. De methode van onderzoek was tamelijk eenvoudig, de konklusies hebben uiteraard beperkte geldigheid, maar er zijn enkele interessante bevindingen waaruit ik een greep doe.

Er blijkt een tendens naar geslotenheid binnen de kringen van medewerkers. Men rekruteert hoofdzakelijk binnen kerks milieu, al is er bij de jongere vormen van kerkelijk werk (Vrouwendienst o.a.) méér sprake van 'distanzierte Kirchlichkeit'. Maar binnen dit milieu wordt de rekrutering belemmerd doordat men teveel uitgaat van het eigen leefpatroon, zonder zich te realiseren dat het evangelie ook anders gestalte kan krijgen. Men sluit zich zodoende op binnen de eigen sociale laag en stelt daarmee beperkingen aan de vruchtbaarheid van het werk. De werfkracht naar buiten (onkerksen en onkerkelijken) is gering. Het kerkelijk werk bereikt alleen degenen die al een binding met de kerk hebben.

De wijkbinding is gering en speelt vrijwel geen rol bij de motieven die men heeft om medewerker te worden. Ongeveer de helft is via persoonlijke relaties in contact gekomen. Het is voor vele medewerkers niet duidelijk hoe het bezig zijn in de diverse activiteiten verband houdt met het brengen van het evangelie. Men antwoordt op de aktuele noden die zich aandienen, zonder een visie op de plaats van de kerk in de wereld te ontwikkelen.

De geslotenheid impliceert niet, dat er binnen de kringen der medewerkers een sterk groepsleven zou bestaan. Er ontstaan meestal geen intiemere kontakten, al is er in dit patroon wel enige variatie.

De tendens naar geslotenheid is mogelijk dysfunctioneel t.a.v. de deelname van anderen; er kan een gevoel van buitengesloten-zijn ontstaan. Dit raakt

het probleem van de grenzen der gemeente en de innerlijke configuratie daarvan. Indien men kerk en gemeente ook als vormen van concreet groepsleven ziet is daarmee onvermijdelijk een omgrenzing gegeven, al blijft de vraag naar de ruimte binnen die omgrenzing legitiem, zo stelt het rapport. Het is duidelijk dat dit probleem nog lang niet is opgelost, want dit raakt nu juist de vraag naar vorm en inhoud van kerkelijke gemeenschapsvorming.

Dit zeer leesbare rapport, waarvan ik slechts enkele gegevens heb weergegeven geeft m.i. geen erg opwekkend beeld. De betrekkelijke veelheid aan activiteiten kan niet verhelen dat er ook sprake is van een zekere isolering van de buitenwereld, een naar binnen gekeerd zijn met weinig perspectief voor de toekomst, althans in deze geïnstitutionaliseerde vorm. Voor de kinderen uit het kerkse milieu verliest immers het traditionele kerkse leefpatroon steeds meer aan vanzelfsprekendheid.

Men kan zich afvragen of ditzelfde beeld zich ook voordoet in een nieuwe wijkgemeente, waar geen traditie is en men dus betrekkelijk vrij is om met nieuwe methoden te experimenteren. Daarover licht het tweede rapport ons in:

De wijkgemeente in wording. Het probleem is hier wat minder algemeen, n.l. in hoeverre speelt de kerk een rol in de maatschappelijke vormgeving van de nieuwe wijken; in hoeverre beïnvloeden kerkelijke en sociale relaties elkaar? Het rapport steunt op gespreksverslagen van een werkgroep (die zich bezighield met de problemen rond kerkelijke gemeentevorming in nieuwe woonwijken), op gegevens uit het wijkregister en op interviews van medewerkers aan kerkelijke activiteiten (Huisbezoekcommissie, Bezoekgroep Financiën, Ontvangstcommissie, Verwelkomingscommissie, Diakonale bezoekgroep) en leden van de kerkeraad. Daarnaast fungeerde een steekproef uit de meelevende gemeenteleden als tegenbeeld.

De opzet van het wijkwerk was onder de gemeenteleden een daadwerkelijke gemeenschapsgeest aan te kweken, o.a. d.m.v. decentralisatie in buurtkringen. Men wilde het wijkwerk opsplitsen in cellen die in het geheel geïntegreerd zijn. Ook hier geef ik alleen enkele meer belangrijke bevindingen. Wat betreft de sociale bindingen vertoonde deze wijk hetzelfde beeld als vrijwel alle nieuwe stadswijken. Contactreserve; contactbehoefte vooral in de sfeer van de hulpverwachting; dienstverlening in noodsituaties; het merendeel der sociale relaties buiten de wijk, liggend in de persoonlijke sfeer; in de eerste tijd ongedifferentieerde contacten in de allernaaste omgeving, vrij spoedig echter een sterkere selectie, beïnvloed door de sociale laag waartoe men behoort.

Wat betreft de kerkelijke relatievorming: door het werk van de predikant en zijn medewerkers kwamen de nieuwe bewoners spoedig in contact met de N.H. Kerk. Hun medewerking werd gevraagd, maar als die gegeven wordt is dat meer uit bereidheid om de kerk te steunen dan uit plichtsbef. Men acht deelname aan kerkelijke activiteiten in de eerste plaats vrijblijvend. De deelname resulteert nauwelijks in werkelijke relatievorming: de onderlinge bekendheid der deelnemers is oppervlakkig van aard. Wèl wordt de kerkelijke binding van de deelnemers sterker dan die in hun oude milieu. Dat is bij de meelevendenden-niet deelnemers bepaald niet het geval. Het verlangen naar meer contacten met geloofsgenoten is gering. De kerkelijke en sociale contactsfere blijken duidelijk gescheiden. Ontstaan en

ontwikkeling van sociale contacten via kerkelijke contacten en omgekeerd komt weinig voor, vooral ook omdat de kerkelijke contacten als plichtmatig ervaren worden.

De opvangfunctie van de kerk in de nieuwe wijk blijkt gering. De deelnemers scheiden zich zelfs min of meer bewust af van de meelevenden, (eerst sterk naar binnen, dan naar buiten). Ook hier ontstond dus geslotenheid, met innerlijke spanningen. Er vond een te snelle institutionalisering plaats die leidde tot verminderde flexibiliteit en tot zekere oligarchische tendensen. Deze ontwikkeling was dysfunctioneel t.a.v. integratie van alle potentiële leden. De rapporteur stelt zich de vraag of men niet te snel is uitgegaan van het bekende wijkgemeentepatroon — een belangrijke vraag, ook al hecht men niet teveel waarde aan de bevindingen die betrekking hebben op slechts 69 deelnemers en 37 meelevenden. Het is niet alleen een vraag naar de juistheid van de gevolgde methoden — Janson had liever gezien dat de deelnemers niet alleen onder de meelevenden gezocht waren — maar ook naar de mogelijkheid van bestaan en functioneren van de wijkgemeente, minstens in de vorm welke men sinds 1951 kent. Het antwoord op die vraag ligt buiten het rapport. Jammer is overigens dat niet nader werd omschreven welke concepties m.b.t. de 'daadwerkelijke gemeenschapsgeest' er leefde bij de predikant en zijn naaste medewerkers. Welke inhoud had "gemeenschap" voor hen en hoe stelden zij zich die voor. Dat zou een aardig object van onderzoek zijn.

Het derde rapport: *Tussen kerk en wereld*, is een onderzoek naar het functioneren van het georganiseerde evangelisatiewerk der Gereformeerde Kerk Utrecht-Oost. In deze gemeente was onbehagen ontstaan over het evangelisatiewerk: de georganiseerde overdracht van het evangelie aan buiten- en randkerkelijken door leden van het kerkelijk instituut. Er was tekort aan plaatsruimte en medewerkers en men werkte met verouderde methoden. Het onderzoek moest betrekking hebben op medewerkers, methoden en bereikten, maar de laatste categorie moest o.a. wegens tijdgebrek afvallen en alleen via mededelingen van medewerkers kon men over hen nog iets te weten komen. Dat vermindert de waarde van het onderzoek aanmerkelijk, want het is niet bekend hoe de bereikten het een en ander ervaren. Het aantal dat geïnterviewd werd is bovendien betrekkelijk klein, nl. 99, waarvan er 46 behoorden tot het jeugdevangelisatiewerk (Zondagsschool en clubwerk) en 53 tot andere vormen (moederkringwerk, huisbezoekwerk, comité voor levensvragen, lektuurverspreiding). Ook hier weer een greep uit de bevindingen. Driekwart van de medewerkers werd gerekruteerd via persoonlijke relaties; motieven: band aan de Gereformeerde Kerk, behoefte om het evangelie uit te dragen, band met andere medewerkers en met bereikten. Er waren ook belemmerende factoren, o.a. moedeloosheid over de resultaten en te weinig tijd. Men meende bovendien dat de aandacht van de kerk onvoldoende was en het prestige van het evangelisatiewerk te laag. Dit laatste kon een 'struktureel-geestelijke' achtergrond hebben, nl. dat het besef van de noodzaak van missionaire activiteit te weinig leeft, dat men teveel naar binnen en te weinig naar buiten kijkt. Dat laatste is niet bewezen maar zeker niet uitgesloten. Het bleek dat er zeer weinig buitenkerkelijken bereikt werden; de meerderheid der bereikten kwam uit z.g. volksbuurten (waarboven de medewerkers zich qua sociale rang verheven achtten en die men het eigen levenspatroon trachtte op te leggen). De

indruk die men krijgt is ook hier van een introverte kerk, met te weinig aandacht voor de werking naar buiten, gebonden aan institutionele, vaak versterde vormen, en een weinig verspreid en slecht geartikuleerd onbehagen over het een en ander. Meer dan een indruk is dit niet: het rapport biedt te weinig basis om behoorlijke konklusies te trekken. De aanbevelingen van de rapporteur zijn niet indrukwekkend: verhoogde aandacht, meer aandacht, meer voorlichting, aktiveren e.d. Hij is wél uitvoerig in zijn samenvattingen. Aan het eind van elk hoofdstuk én een samenvatting van alle samenvattingen aan het eind, totaal 30 pagina's waar het rapport er 126 telt. Dat maakt het lezen niet tot een genoegen.

De indruk die men krijgt van de kerkelijke situatie bij het lezen van de drie rapporten is niet gunstig. Mag men spreken van kerkelijke inteelt, of is dat te negatief? Het zou voor de kerken beslist betreurenswaardig zijn als dit beeld in andere onderzoeken zou worden bevestigd.

In het bovenstaande is de aandacht vooral gevallen op de konklusies van de rapporten, niet op opzet en werkwijze. Die zijn bij alle drie zeer eenvoudig en hebben ook hun soms duidelijke beperkingen. Dat neemt niet weg dat de resultaten nuttig zijn voor de bezinning op de plaats en funktie van de kerkelijke gemeente in de stedelijke samenleving.

Met betrekking tot het platteland is er dan de kleine publikatie van de Loor, verschenen in de serie Praktische Theologische Handboekjes. Naar ik mag aannemen is deze voornamelijk bestemd voor de kerkelijke werkers. Het is een bezinning op de positie van de kerk in een veranderende plattelandssamenleving, vanuit de resultaten van sociologisch onderzoek. 4 Rapporten van het Sociologisch Instituut van de N.H. Kerk liggen er aan ten grondslag: over Baflo in N.O. Groningen (1957), Wieringermeer (1958), Bergambacht (1958) en Goeree-Overflakkee (1961, het enige dat gepubliceerd werd). Op zeer eenvoudige wijze beschrijft dit boekje de kerk op het oude platteland (sprakeloze kerk: geïdentificeerd met de dominante bevolkingsgroep: de boeren), de veranderingen die plaatsgrijpen (stijgende welvaart, werktijdverkorting, bewuste gezinsvorming, stabilisering van het inkomen, uittocht én intocht) en de crisis van het dorp. Dat is allemaal bekend, maar het is de vraag wat de kerk zich voorstelt te doen m.b.t. haar eigen positie. Daarover handelt het laatste hoofdstuk. Eerst een situatieschets met als trefwoord 'sekularisatie' waarin weer eens duidelijk wordt aan hoeveel onduidelijkheid dit begrip lijdt. Vervolgens een theologische verantwoording: de kerk is vaak een 'sprakeloze kerk' geweest, omdat zij verlamd werd door de richtingenstrijd ofwel omdat zij met de 'overheden dezer wereld een verband was aangegaan'; zij dient echter 'kritische vreemdelinge' te zijn, in staat afstand te nemen en getuigend in solidariteit en dienstbaarheid. Tenslotte de praktische uitwerking. Naar binnen: herziening van de organisatorische structuur, (samenvoeging van gemeenten, geen beginnende maar ervaren predikanten), bevordering van streekdenken, aangepaste Zondagsviering, (de dienst om 9 uur, 'dat mag sommigen revolutionair in de oren klinken'!) En ook naar buiten: in de ontvolkende streek, medewerking aan maatschappelijk opbouwwerk; in de zich industrialiserende streek, idem, m.b.t. de rekreatie, dienstverlening aan toeristen en wat de ruilverkaveling betreft wordt gesteld dat het eigen belang van de kerk op het voor of tegen stemmen geen invloed mag hebben.

Het is niet bepaald revolutionair. Als deze inleidingen nodig zijn om de

kerkelijke leiders ten plattelande te informeren over de noodzaak van heroriëntatie staan we nog aan het allereerste begin. Het kan echter ook zijn dat men op diverse plaatsen (en op hoger niveau) reeds verder is dan deze publikatie schijnt te suggereren. Voor de positie van de kerk is dat wel te hopen.

De laatste publikatie wil 'op zijn wijze een poging zijn om enige verheldering te brengen in de geestelijke problematiek die verbonden is aan de invoering van de 5-daagse werkweek in ons land'. Drie theologen en vier niet-theologen bezinnen zich. De substantieelste bijdrage is van de theoloog Smits die als socioloog spreekt. Hij signaleert het gevaar dat de kerken zich bij deze problematiek eenzijdig beperken tot hun eigen belang: hoe redden wij de Zondag. Hij wil echter een konstruktieve bijdrage voor het geheel van het nationale kultuurleven. Hij onderscheidt aan de Zondag een sociale betekenis, in verband te zien met het sekularisatieproces, en een kultureel aspekt: de symbolische waarde. Het kerkelijk zondagspatroon sekulariseert in snel tempo. Het principieel wegvallen van de tegenstelling tussen het sakrale en het profane leidt tot herwaardering van de Zondag. Hij pleit praktisch voor een grotere verscheidenheid in aanvangstijden en tijdsduur van de diensten, voor regelmatige vroegdiensten, geestelijke begeleiding van toeristen en kultus buiten de Zondag. Wat het nationale belang aangaat wil hij een kwalitatieve verdieping van het godsdienstig mensbeeld, waarin de spelende mens naast de arbeidende mens een plaats moet krijgen en medeverantwoordelijkheid voor het niveau van de massakommunikatie. Dat zijn thema's die gemakkelijker zijn aangeduid dan uitgewerkt.

Deze inleiding is wel de moeite van het kennismaken waard, wat ik niet van de andere bijdragen kan zeggen, met uitzondering van 'Een Sabbatsreize' van Reitsema, een originele maar wat zwevende theologische overpeinzing over de Sabbat en de Zondag, die uitkomt daar waarheen de maatschappelijke ontwikkeling wijst: de relativering van de Zondag als on-aantastbare, gewijde dag. (Het hedendaagse theologische denken is ook kennissociologisch interessant). En daarmee is het, wat dit boekje betreft, wel gezegd.